

HAKAS TÜRKÇESİNDE ARAPÇA VE FARŞÇA ALINTI KELİMELER

MEHMET KARA

Hemen hemen bütün Türk lehçelerinde, Türkiye Türkçesiyle ortak olarak kullanılan birçok Arapça ve Farsça alıntı kelime bulunmaktadır. Türk lehçelerinde kullanılan bu alıntı kelimeler, ortak Türkçe kelimelerden sonra, ortaklığı sağlayan ikinci unsurlardır. Prof. Dr. Ahmet B. Ercilasun da Arapça ve Farsça kelimelerin Türk lehçelerinde ortaklığı sağlayan önemli unsurlar olduğunu ve bu kelimelerin Türklüğü birleştirici rol oynadığını belirtmiştir.¹

Arapça ve Farsça kelimeler, en çok Azerî, Özbek, Türkmen, Tatar, Uygur, Kırgız ve Kazak Türkçelerinde kullanılmaktadır. Bu lehçelerin gerek coğrafî, gerekse kültürel, dinî ve ticarî münasebetlerinden dolayı diğer lehçelere göre Arapça ve Farsça alıntı kelimelerin bolluğu dikkat çekicidir.

Arapça ve Farsça kelimelerin sayısının kuzeydoğu Türklüğüne doğru gidildikçe azaldığı görülmektedir. Ancak bu sefer, burada Arapça ve Farsça kelimelerin yerine Moğolca kelimelerin sayısının fazlalaştığı göze çarpar. Sibiry Türklerinin Araplara ve Farslara uzak olması ve münasebetlerinin azlığı, dinlerinin farklı olması sebebiyle bu lehçelere Arapça ve Farsça kelimeler az girmiştir.

Sibiry Türk halklarından biri olan Hakasların dillerinde de az da olsa Arapça ve Farsça alıntı kelimeler bulunmaktadır. Bu alıntı kelimelerin homojen olmaması bu kelimelerin yakın bir zamanda girdiğini göstermektedir. Ancak Türklerin İran ve Fars kabileleriyle karşılaşmaları çok öncelere varmaktadır. Daha eski Türklerce *Huday* “Tanrı”, *Terek* “dıraht: çınar” gibi kelimeler alınmış idi. Ancak daha sonraki, Arapça ve Farsça kelimeler nasıl girmiştir?

Bu kelimeler kanaatimizce iki yolla girmiştir.

¹ Prof. Dr. Ahmet B. Ercilasun, *Dilde Birlik*, Ankara 1993, s. 115.

I. Moğolca ve Rusça üzerinden Hakas Türkçesine girmiş olabilir.

Arp./ Frs. > Moğolca > Hakasça: Arap. arak “şarap” > Moğ. araga > Hak. araga, Frs. daru “Barut” > Mog. tarı > Hak. tarı.

Arp./Frs.>Rusça>Hakasça: Frs.anbar > Rus.ambar > Hak. anmar,

Arp.hazine > Rus.kazna > Hak.hazna ≈ kazna

Frs.>Trk.>Rus.>Hakasça: Frs.divan>Trk.divan>Rus.divan > Hak. divan
“sedir, kanepa”

II. Tatarlar Aracılığıyla Hakas Türkçesine girmiş olabilirler: Tatarlar çok önceleri ticarî amaçlarla Sibiryâ'ya gitmişlerdir. Bu alıntı kelimeleri bırakmış olabilirler.

Şimdi Hakas Türkçesinde kullanılan Arapça ve Farsça kelimelerin hangi fonetik ve anlam değişikliklerine uğradığını göstererek Hakas Türkçesindeki Arapça ve Farsça kelimelerin listesini vereceğiz. Hakasçadaki Arapça ve Farsça alıntı kelimeler başta N.A.Baskakov tarafından yazılan *Hakassko-Russkiy Slovar* adlı sözlüğün taranmasıyla ve çeşitli gramer kitapların incelenmesiyle tespit edilmiştir.

Ünlülür

1. Türkiye Türkçesine Arapça ve Farsçadan giren birçok kelime ‘a’ ve ‘e’ ünlüsü bir arada bulunarak kalınlık-incelik uyumunun dışında kalmıştır. Ancak Hakas Türkçesinde kalınlık-incelik uyumuna büyük bir çoğunlukla uyulduğu görülmür.

Hakas T.	Türkiye T.	Farsça, Arapça
Bahça	bahçe	bağçe
karavan	kervan	kerbân
habar	haber	habar
kıymat	kıymet	kıymet
şaydan	şeytan	şeytan
vekt	vakit	vakt

amal	amel	'amel
musulman	müslüman	müslim-müslüman
hazna≈kazna	hazine	hazîne
naşatır	nişadır	nişadır

2. ta'rif ve divan kelimeleri Türkiye Türkçesinde olduğu gibi Hakas Türkçesinde de kalınlık-incelik uyumunun dışında kalmıştır.

Hakas T. :tarif, divan

3. Hem Hakas Türkçesinde hem de Türkiye Türkçesinde kalınlık-incelik uyumuna girmiş olan Farsça kelimeler vardır.

Hakas T.	Türkiye T.	Farsça
saray	saray	serāy
şakal	çakal	şegal
paa	paha	behā

4. Arapçada kalın ünlülü olan iki kelime, Hakas Türkçesine ince ünlü olarak girmiştir.

Hakas T.	Türkiye T.	Arapça
vekt	vakit	vaḳt
şert≈çert	şart	şart

5. Arapça ve Farsça bazı kelimeler Hakas Türkçesine hiçbir ünlü değişikliği olmadan girmiştir.

Hakas T.	Türkiye T.	Arapça, Farsça
tabaḥ	tabak	ṭabaḥ
aḥmar	ambar	anbār
bazar-mazar	pazar	bāzār
pars-mars	pars	pars
piyel	fincan	piyel
bambuk	pamuk	panbuk

ters	ters	ters
kin	kin	kin
sas	saz-lık	saz

6. Farsça ilk hecesinde “û” ünlüsü bulunan bazı kelimelerin “û” ünlüsü, Hakas Türkçesine “o” olarak girmiştir. $u > o$

Hakas T.	Türkiye T.	Farsça
Molat	çelik	pûlād
post	post	pûst

7. Hakas Türkçesinde, bazı alıntı kelimelerde, Türkiye Türkçesine göre orta hece ünlüsünün düştüğü görülür.

Hakas T.	Türkiye T.	Arapça
hazna	hazine	haz̄ine
vekt	vakit	vakt

8. Hakas Türkçesinde, bazı alıntı kelimelerde, hem orta hecede hem de kelime başında ünlü türemesi görülür.

Hakas T.	Türkiye T.	Arapça
halıh	halk	halk
musulman	müslüman	müslim, müslüman
karavan	kervan	kerbān
oraza	oruç	ruuza
kibir	kibir	kibr

9. Hakas Türkçesinde, Arapça kelimelerdeki ayın “e” sesi bazen düşer ve uzunluklar kısalmır.

Hakas T.	Türkiye T.	Arapça
amal	amel	‘amel
tarif	tarif	ta’rif

arap	arap	'arab
ağıl	akıl	'aқıl

Ünsüzler

1. $n > m$ değişmesi:

Arapça ve Farsça kelime ortasındaki “n” sesi Hakas Türkçesinde “m”ye dönmüştür.

Hakas T.	Türkiye T.	Arapça, Farsça
Tambur	tambur	tanbūr
bambuk	pamuk	panbuk

2. $b,p > m$ değişmesi:

Arapça ve Farsça kelime başı ve ortasındaki “b,p” sesleri Hakas Türkçesinde “m”ye dönmüştür.

Hakas T.	Türkiye T.	Arapça, Farsça
aᅇbar	ambar	anbār
bazar,mazar	pazar	bāzār
paa	paha	behā
pars,mars	pars	pars
molat	çelik	pūlād

3. Arapça ve Farsça bazı kelimeler, hiçbir ünsüz değişikliğine uğramadan Hakas Türkçesine girmiştir.

Hakas T.	Türkiye T.	Arapça, Farsça
ᅇabar	haber	ᅇaber
kibir	kibir	kibr
tambur	tambur	tanbūr
piyel	fincan	piyel
kıymat	kıymet	kıymet
ters	ters	ters

4. *d > t* değişmesi:

Arapça ve Farsça kelimelerin, kelime ortasındaki ve sonundaki “d”ler Hakas Türkçesinde, bazı kelimelerde “t” ye dönmüştür.

Hakas T.	Türkiye T.	Arapça, Farsça
Aqt	akit	akd
naşatır	nişadır	nişādır
kügürt	kükürt	gürird
molat	çelik	pūlād

5. *k > h* değişmesi:

Arapça ve Farsça kelimelerin başındaki ve sonundaki “k” lar Hakas Türkçesinde, bazı kelimelerde “h” ya dönmüştür.

Hakas T.	Türkiye T.	Arapça, Farsça
ḥalıḥ	halk	ḥalk
tabaḥ	tabak	ṭabaḥ

6. Arapça *sa'at* kelimesi Hakas Türkçesine, ayın sesini “ğ” sesine dönüştürerek girmiştir.

Hakas T.	Türkiye T.	Arapça
sağat	saat	sa'at

7. Farsça *beha* kelimesi Hakas Türkçesine “h” sesini düşürerek ve *b > p* olarak *paa* şeklinde girmiştir.

8. Arapça *vebal* kelimesi, Hakas Türkçesine *obal* şeklinde girmiştir. *Günah*, *ceza*, *bela* anlamlarına gelen *obal*, Ege ve Akdeniz ağızlarında da yaygın olarak kullanılmaktadır. *Vebal* kelimesinin *obal* şekline dönüşüp hem Hakas Türklerinde hem de Ege ve Akdeniz ağızlarında ses ve anlam birliği göstermesi dikkat çekicidir.

Hakas T. : *vebal > vabal > vobal > obal*

9. Farsça *kerbān* “kervan” kelimesi *b > v* değişikliğine uğrayarak ve kalınlaşarak *karavan* şeklinde Hakas Türkçesine girmiştir.

Hakas Türkçesine Giren Arapça ve Farsça Kelimelerin Listesi

Farsça Alıntı Kelimeler

Hakas T.	Türkiye T.	Farsça
añmar	ambar	anbar
bañça	bahçe	bāğçe
bambuk	pamuk	panbuk
bazar, mazar	pazar	bāzār
çaban	çoban	şübān, çübān
çar, şar	çark, daire,	çarķ
divan “kanepes”	divan “kanepes, sedir”	divan “sedir”
ķuda, ĥuday	hüda, Allah, Tanrı	ĥudā, ĥudāy
ķaravan	kervan	kerbān
kin (odi)	kin	kin
ķuzuk	ceviz	koz
kügürt	kükürt	gürird
molat	çelik	pûlād
oraza	oruç	ruuza
paa	paha	behā
pars, mars	pars	pars
piyel	çay fincanı	piyel
post	post	pust “deri, cilt, kabuk”
saray “ahır” anlam değiş.	saray	seray
sas	saz, bataklık	saz
şakal	çakal	şegal
tarı	barut	darū “ilaç, toz, duman”
terek	kavak	dıraĥt
ters “zıt, düşman”	ters	ters

Arapça Alıntı kelimeler:

Hakas T.	Türkiye T.	Arapça
ağıl	akıl	'aқıl
aқt	akit, sözleşme	aқd
almas, iblis: esrarengiz ateş	iblis, şeytan	şeytān
amal	amel, iş	'amel
arağa	rakı	araқ
arap	arap	'arab
çert, şert	şart, yemin	şart
habar	haber	ḥabar
halıh	halk	ḥalk
ḥaram: istememe, nefret	haram	ḥāram: yasak
ḥayran	hayran	ḥayrān
қat, ḥat	hat	ḥat
қazna, ḥazna	hazine	ḥazīne
қыmat	kıymet	қыmet
kibir: alımlı, heybetli	kibir	kibr
mal	mal	mal
musulman	müslüman	müslim, müslüman
naşatır	nişadır	nişadır
obal	vebal(aғz.Obal)	vebal
sağat	saat	sa'at
şeydan	şeytan	şeytān
tabaḥ	tabak	ṭabaқ
tarif	tarif	ta'rif
tambur	tambur	tanbūr
vekt	vakit	vaқt

Kaynaklar

Baskakov, N.A., Grekul A.İ. İnkıjekova *Hakassko-Russkiy Slovar* Moskova 1953.

Bazılhan, B., *Mongol Kazak Tol*, Ulaanbaatar Ölgıy 1984.

Dakuki, İbrahim; Benderođlu A. Lâtif, Dakuk Mehmet H., *Türkçe-Farsça Sözlük*, C.I-IV, The Times Press Rashid St. Sinak Baghdad 1981.

Mustafayev, E.M.E.; Şçerbinin V.G., *Rusça-Türkçe Sözlük*, C.I, *Türkçe-Rusça Sözlük* C.II, Sosyal Yayınları İstanbul 1996.

Pataçokova, D.F., *Hakas Tilinin Orfografiyazı, Orfografiya Söztigi*, Abakan 1988.

Pataçokova, D.F., *Hakas Tili*, Abakan 1962.

Hakasskaya Dialektologia, Abakan 1992.

Türkçe Sözlük, C.I-II, TDK Yay: 549, Ankara 1996.

Salehpur, Cemşit, *Farsça-Türkçe Genel Sözlüğü*, Lale Yay., İran, Tebriz.

Sarı, Mevlüt, *Türkish English Arabic Persian Sözlük*, Gonca Yay., İstanbul.

Şükün, Ziya, *Gencine-i Güftar Ferheng-i Ziya Farsça-Türkçe Lügat*, C.I-III, M.E.B. Yay., İstanbul 1996.